

УДК 334.723:342.924(497.2)

М. І. ЛАХИЖА, доктор наук з державного управління, професор професор кафедри публічного управління та адміністрування Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України

С. Б. ЄГОРИЧЕВА, доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України

M. LAKHYZHA, Doctor of Public Administration, Professor of the Department of Public Administration, Ukrainian State Employment Service Training Institute

S. YEHORYSCHEVA, Doctor of Economics, Professor of the Department of Management, Ukrainian State Employment Service Training Institute

ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО: БОЛГАРСЬКИЙ ДОСВІД НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP: BULGARIAN EXPERIENCE OF REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK

На основі аналізу документів ЄС, нормативно-правових актів Республіки Болгарія, процесів законотворчої діяльності у цій країні, досліджень болгарських науковців, аналітичних матеріалів узагальнено болгарський досвід нормативно-правового забезпечення публічно-приватного партнерства. Наголошено на значному впливі Європейського Союзу на становлення публічно-приватного партнерства в Болгарії, простежено вузлові віхи цього становлення, роль у цьому процесі держави та вчених, виявлено його суперечності. Поряд із перевагами публічно-приватного партнерства відзначено й його недоліки, та проаналізовано критику в Болгарії Закону про публічно-приватне партнерство та Законів про концесії з боку різних політичних сил та фахівців у сфері права, економіки й публічного управління. Здійснено порівняння визначення публічно-приватного партнерства у нормативно-правових актах Республіки Болгарія та працях болгарських авторів, запропоновано власне визначення цього поняття. Доведено як позитивний вплив розвитку публічно-приватного партнерства на формування сучасного публічного управління, так і можливості зростання корупції внаслідок недоліків законодавства.

Based on the analysis of EU documents, legal acts of the Republic of Bulgaria, the processes of legislative activity in this country, researches of Bulgarian scholars, analytical materials, Bulgarian experience of normative legal support of public-private partnership is generalized. The significant influence of the European Union on the formation of a public-private partnership in Bulgaria is noted, the nodal milestones of this formation, the role of the state and scholars in this process, its contradictions were revealed. Along with the benefits of public-private partnership, its weaknesses have been noted, and the critique of the Law on public-private partnership and the Law on concessions by various political forces and experts in the field of law, economics and public administration in the Republic of Bulgaria has been analyzed. The comparison of the definition of public-private partnership in the legal acts of the Republic of Bulgaria and the works of Bulgarian authors has been made, and the definition of this concept is proposed. The positive impact of the development of public-private partnership on the formation of modern public administration and the possibility of increasing corruption as a result of legislative shortcomings have been proved.

Ключові слова: публічно-приватне партнерство, нормативно-правове забезпечення, концесія, закони, Республіка Болгарія, Європейський Союз

Key words: public-private partnership, regulatory and legal framework, concession, laws, Republic of Bulgaria, European Union

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Публічно-приватне партнерство – це важлива форма співпраці публічних та приватних структур, яка підтримується і активно розвивається в країнах Європейського Союзу, оскільки вона дозволяє поєднувати ресурси партнерів, різних за своїм суспільним статусом, створюючи нові можливості, підвищуючи ефективність та

якість надання публічних послуг. Цінність публічно-приватного партнерства зростає в умовах пост-комуністичних реформ, які, як правило, здійснюються за умови дефіциту державних коштів. Важливим для публічного сектора є також встановлення соціальних зв'язків та залучення приватних партнерів до управлінських процесів.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

В Україні кількість прикладів публічно-приватного партнерства зростає, проте у державних документах [1] рівень залучення приватного сектору до реалізації, зокрема, інфраструктурних проєктів характеризується як незадовільний, а економісти стверджують, що незважаючи на багато позитивних змін, що відбуваються на українському ринку публічно-приватного партнерства останнім часом, все ще не до кінця використовуються можливості, що надаються таким інструментом співпраці. З сектору публічного управління і бізнес-середовища все ще надходять сигнали про відсутність знань і достатнього досвіду щодо підготовки та реалізації проєктів на засадах публічно-приватного партнерства [2, с. 54].

Важливо акцентувати увагу на відсутності єдиного тлумачення поняття «публічно-приватне партнерство» (ППП). У широкому значенні, PPP трактують як співпрацю між суб'єктами публічного та приватного секторів. У вузькому розумінні, PPP розглядають як співробітництво з метою реалізації окремих проєктів. Одночасно, поняття публічно-приватного партнерства, яке використовується у зарубіжних країнах (*public-private partnership*), на нашу думку, є більш адекватним суті цього явища та становленню публічного управління, ніж традиційно прийнятий в Україні термін «державно-приватне партнерство». Вважаємо, що така термінологічна неточність пояснюється неправомірним ототожненням понять «публічне» та «державне», що має місце як у нормативно-правових актах, так і у наукових публікаціях. Аналіз останніх свідчить, що часто при виборі теми дослідження автори використовують термінологію, що вже вживається у нормативно-правових актах, що консервує ситуацію.

Звуженим, на наш погляд, є й оцінювання позитивної ролі PPP лише завдяки тому, що за сьогоденної економічної ситуації та обмежень у бюджеті країни, органи публічної адміністрації (державної та самоврядної) шукають інноваційні рішення щодо методів фінансування своїх проєктів. Як влучно зауважує С. Сімак, при розгляді питань удосконалення інституційного забезпечення державного управління у сфері публічно-приватного партнерства недостатню увагу приділяється залученню до співпраці саме громадянського суспільства [3, с. 147]. Поза увагою дослідників залишаються й питання вигоди від такого партнерства для бізнесу та суспільства. Оцінюється, в основному, вигода для публічного сектора. Крім того, вітчизняними науковцями практично не звертається увага на негативні сторони PPP, що, на нашу думку, є важливим як з точки зору оптимізації законодавства, так і впровадження кращого сучасного досвіду.

Отже, зважаючи на важливість розвитку PPP в Україні, важливо з урахуванням зарубіжного досвіду поглибити його розуміння та показати як позитивні, так і негативні його риси. Думається, що мову маємо вести про публічно-приватне партнерство як соціальну інновацію, інституційне та організаційне поєднання ресурсів держави і бізнесу, їх рівноправні відносини, спрямовані на вирішення суспільних проблем.

Звернення до вивчення болгарського досвіду публічно-приватного партнерства вважаємо доцільним саме через дискусійність цієї проблематики в Болгарії.

Зокрема, заслуговують на увагу питання визначення змісту PPP, виокремлення позитивних і негативних його сторін, мотивація прийняття окремого закону про публічно-приватне партнерство чи регламентування його через закон про концесії та ін.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Суть механізму державно-приватного партнерства та його особливостей в Україні, а також в інших державах плідно досліджують такі вітчизняні науковці: з точки зору економіки - І. Брайловський, Т. Єфіменко, В. Куденчук, А. Мостепанюк, К. Павлюк, Д. Попович, С. Рудейчук, П. Шилепницький та ін.; соціології - А. Андрющенко, В. Жуков, В. Скуратівський та ін.; права - М. Сатановська, О. Степанова та ін. Значну увагу розвитку державно-приватного партнерства приділяють представники науки державного управління. Серед інших, варто виділити дисертаційні дослідження С. Квітки та С. Сімака, а також праці таких авторів, як М. Белкін, В. Вайсман, В. Гарбариніна, О. Дегтяр, Н. Діденко, І. Драган, І. Дубок, Н. Дутко, А. Заскалкін, С. Єрмілов, В. Круглов, М. Масик, М. Мельникова, П. Надолшній, Н. Піроженко, О. Фоменко, В. Шандрик та інші.

Науковцями вивчалася також зарубіжна практика публічно-приватного партнерства (М. Бахуринська, Н. М. Петрик, П. Серварі, С. Тринчук). Утім, досвід Республіки Болгарія ще не став предметом окремого дослідження, хоча зазначена тематика серед болгарських учених є досить популярною: варто згадати роботи А. Бойкова, Д. Марчева, Є. Кенева, М. Славової, Д. Тодорової та інших.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою нашого дослідження є аналіз болгарського досвіду правового та організаційного забезпечення публічно-приватного партнерства, розкриття суті й основних складових цього поняття на основі аналізу нормативно-правових актів, вивчення існуючої практики та наукових досліджень болгарських авторів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розвиток інформаційних технологій та електронного урядування, а також кризові явища в економіці останніх двох десятиліть радикально змінили очікування громадськості щодо діяльності публічної адміністрації. Значна увага стала звертатися на зниження витрат державних ресурсів, залучення бізнесу до здійснення публічно важливих проєктів, пошук шляхів поглиблення соціальної співпраці. Потреби практики приводили до формування нових інститутів.

Традиційні межі між державним і приватним секторами ставали все більш розмитими, а класичні форми взаємодії (по вертикалі та по горизонталі) поступалися місцем гібридним утворенням. Все важливішою ставала проблема збалансування публічних та приватних інтересів.

Окремими вченими витоки публічно-приватного партнерства вбачаються ще з XIX століття, коли була започаткована практика адміністративних договорів, концесій тощо. Утім, сучасне публічно-приватне партнерство розпочалося з використання в ЄС досвіду розвитку інституту концесій, реформ Маргарет Тетчер у

Великій Британії (1980-ті роки) одночасно з упровадженням нового публічного менеджменту. Саме у Великій Британії у 1992 році було створено засновану на договорах концесії Приватну фінансову ініціативу, яка активно сприяла розвитку регіонів.

Слід звернути увагу на різну мету ППП – оновлення інфраструктури міст (США), фінансування регіонального розвитку (Велика Британія), удосконалення надання публічних послуг та вирішення соціальних питань (ЄС).

Важливою для розвитку ППП була середина 2000-х років. У 2004 році Єврокомісія опублікувала Зелену книгу публічно-приватного партнерства, у 2005 році – тематичну доповідь та комюніке, у 2006 році Європейський парламент заслухав доповідь про стан ППП. З урахуванням цих документів державами-членами ЄС було прийнято нормативно-правові акти щодо розвитку співпраці (закони про публічно-приватне партнерство, про концесії тощо). У 2008 році Європейська Комісія затвердила Керівництво з організації публічно-приватного партнерства. Відтак, розвиток ППП в посткомуністичних країнах розглядався як складова європеїзації.

Слід відзначити зважене відношення в ЄС до ППП, що особливо помітно зі змісту Спеціальної доповіді 2018 року «Публічно-приватне партнерство в ЄС – поширені недоліки та обмежені вигоди». На думку авторів Доповіді, ППП дозволило публічним органам взятися до широкомасштабних інфраструктурних проектів. Проте зросли ризики від зниження конкуренції, реалізація частини проектів супроводжувалася значною втратою часу на узгодження позицій сторін. Як і традиційні проекти, більшість перевірених ППП постраждали від значної неефективності у вигляді затримок на етапі створення та зростання витрат, значна частина яких визнана неефективною.

При трактуванні ППП у доповіді відзначено його публічну користь: «Проекти публічно-приватного партнерства (ППП) використовують можливості як публічного, так і приватного сектора для забезпечення товарами та послугами, які традиційно постачаються публічним сектором, при цьому зменшуються жорсткі бюджетні обмеження, що накладаються на публічні витрати» [4, с. 9].

Слід зазначити наявність певної практики публічно-приватної співпраці і у Болгарії на початку 1990-х років (орендні відносини, державні контракти, лізинг, підприємства з державною участю тощо). Перший Закон про концесії тут було прийнято у 1995 році. Концесія у ньому визначалася як надання особливих прав на користування об'єктами державної власності та надання дозволу на проведення діяльності, на яку встановлено державну монополію.

Законом про концесії 2006 року вже було враховано підходи Європейського Союзу до регулювання публічно-приватного партнерства. Концесія визначена як право на експлуатацію об'єкта та/чи надання публічної послуги, надане концесієдавцем компанії-концесіонеру, за умови зобов'язання концесіонера будувати, управляти і підтримувати об'єкт концесії або управляти послугою на власний ризик [5]. Отже, концесія є однією з форм ППП. Проте, у процесі реалізації ППП ресурси сторін консолідуються, ризики, затрати та винагорода

розподіляються у визначених угодою пропорціях. Концесіонер же, як правило, створює об'єкт за власні кошти й отримує певний час від цього доходи з метою відшкодування затрат.

Основними мотивами державної участі в проектах ППП є прагнення оптимізувати витрати бюджету за рахунок залучення коштів приватних інвесторів; використання досвіду бізнесових структур для створення спільних об'єктів та управління ними. Тому у ході переговорного процесу щодо вступу Болгарії до Європейського Союзу, як під впливом європейських інституцій, так і внаслідок необхідності створення практичного інструменту для освоєння єврофондів, посилювалося переконання щодо корисності розвитку публічно-приватного партнерства та прийняття спеціального закону щодо нього. У процесі адаптації болгарського права до європейських стандартів поняття «публічно-приватне партнерство» стало використовуватися в наукових дослідженнях, лексичі публічної адміністрації, а відтак – і при підготовці проектів нормативно-правових актів.

З іншого боку, існувала й низка проблем та неузгодженостей. Так, болгарський досвід ППП був незначним й полягав, в основному, у використанні концесій (аеродроми у Бургасі та Варні, пристані, збір побутового сміття в Софії тощо). Тому достатньо складні процедури оформлення та здійснення ППП відлякували як публічні, так і бізнесові структури.

Все це вимагало активізації дій влади. У січні 2006 року урядом С. Станішева було оголошено старт грантової схеми публічно-приватного партнерства у рамках спільного проекту з ЄС, четверту частину мільйонного бюджету якої було надано Міністерством економіки та енергетики. Управління проектом здійснювалося міністерством спільно з Делегацією Європейської Комісії в Болгарії та приватними партнерами. Міністерством було організовано семінари в Плевені, Старій Загорі та Софії з метою обговорення існуючої практики та перспектив розвитку ППП у Болгарії.

У 2008 році було створено парламентську групу з підготовки законопроекту про публічно-приватне партнерство, до якої увійшли представники уряду, бізнесу та громадськості.

З метою привернення уваги громадськості і бізнесу до ППП у Болгарії було організовано низку наукових конференцій. Так, у листопаді 2009 року було проведено Першу національну конференцію «Публічно-приватне партнерство для розвитку общин». Обговорено правові рамки ППП, економічні моделі проектів, умови проектного фінансування надання публічних послуг тощо.

Методичне забезпечення ППП здійснювало на той час Міністерство фінансів. Зокрема, у 2006 році ним було підготовлено методичні матеріали з питань функціонування ППП [6]. У 2007 році Центр дослідження демократії оприлюднив змістовні інформаційні матеріали, в яких розкрито визначення та процедуру ППП, а також наведено приклади успішного його розвитку в європейських країнах [7].

У 2009 році Міністерством фінансів було видано нові Методичні рекомендації для організації публічно-приватного партнерства, які цікаві наявністю визначення ППП та окресленням його переваг. До них віднесено: орієнтація на надані послуги (результати), а не на методи і

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

активи, за допомогою яких це досягається; ефективне залучення приватного капіталу; прискорене надання публічної послуги; довготермінове бюджетне планування; поділ ризиків; використання вмінь та знань приватного сектора; удосконалення планування та оцінювання завдяки використанню послуг консультантів та експертів; ефективне використання залучених публічних коштів [8].

У той же період болгарськими вченими було проведено низку фундаментальних досліджень, в яких теоретичні аспекти ППП розглядалися з урахуванням зарубіжного досвіду. Прикладом може бути популярна в Болгарії монографія Є. Кенева [9], в якій простежено історію виникнення ППП, надано його дефініцію, проаналізовано принципи, визначено моделі, джерела фінансування та ін. Цікавим є аналіз досвіду ППП у Великій Британії, інших країнах Західної Європи, досягнення і проблеми посткомуністичних країн (Чехії, Угорщини, Польщі, Болгарії).

Болгарськими дослідниками наголошувалося на значній ролі адміністративної сторони публічно-приватного партнерства. Так, на думку Д. Марчевої, поняття ППП в термінологічному аспекті знаходиться близько до поняття «адміністративний договір»: обидва укладаються з метою певного публічного інтересу, у них виникають нетипові для публічного суб'єкта горизонтальні правовідносини, обидва правові інститути є міждисциплінарними і об'єднують імперативні та диспозитивні правила [10].

Варто також взяти до уваги застереження щодо традиційних помилкових тверджень, які зустрічаються щодо ППП. На думку З. Карової, це ототожнення ППП з приватизацією; переконання, що внаслідок ППП публічна влада втрачає контроль над наданням публічних послуг; ППП застосовується лише для об'єктів національного значення; ППП знижує якість послуг; вартість послуг зростатиме, щоб забезпечити прибуток приватного партнера; угода про ППП є лише двосторонньою [11].

У березні 2010 р. юристи Д. Лазарова та Н. Шумарова закликали до зваженого вирішення проблеми,

допускаючи як прийняття нового закону щодо публічно-приватного партнерства, так і внесення змін до діючого Закону про концесії, вказуючи у той же час на важливість використання не лише коштів, а й досвіду та ноу-хау приватних партнерів [12].

Незважаючи на усвідомлення необхідності ППП для забезпечення розвитку інфраструктури (транспорт, сфера водопостачання, соціальна сфера), пріоритети урядів Болгарії були сконцентровані на збільшенні використання фондів ЄС та коштів державного бюджету. Діяльність урядів щодо підтримки ППП була непослідовною, часто ігнорувалися прийняті рішення не лише попередників, а й свої власні. Ілюстрацією саме цієї непослідовності є прийняття Закону про публічно-приватне партнерство, його критика аж до пропозицій наступного уряду про його відміну, зрештою, відміна Закону у 2017 році та дискусії щодо цього процесу.

Слід звернути увагу, що період після вступу Болгарії до Європейського Союзу (1.01.2007 р.) був складним як для ЄС, так і для всіх його членів, що пов'язано з новими викликами (фінансова криза, проблема біженців, загострення політичної ситуації тощо). За цей час у Болгарії змінилося кілька урядів (табл. 1), які порізному відносилися до питань законодавчого унормування ППП, при цьому не заперечуючи його значення.

Ініціаторами розробки та прийняття спеціального Закону про публічно-приватне партнерство стали урядові структури та окремі органи місцевого самоврядування. Так, у червні 2010 року кмет м. Стара Загора професор С. Танчев писав, що адміністрація міста Стара Загора причетна до впровадження першої в Болгарії концесії та створила відділ публічно-приватного партнерства. Проте «відсутність спеціального Закону про ППП, який би широко відкрив ворота для стимулювання співпраці між бізнесом і адміністраціями, є серйозною проблемою» [13]. З ініціативи общини Стара Загора 18 червня 2010 року в Народних зборах відбулася дискусія щодо необхідності нового закону та його змісту.

Таблиця 1

Уряди Республіки Болгарія за період 2007-2019 років

№	Прем'єр-Міністр	Період дії мандату	Дні роботи	Керуюча партія/коаліція
89	Сергій Станішев	17.08.2005 - 27.07.2009	1440	БСП, НДСВ, ДПС
90	Бойко Борисов	27.07.2009 - 13.03.2013	1325	ГЕРБ
91	Марін Райков	13.03.2013 - 29.05.2013	77	Незалежний
92	Пламен Орешарський	29.05.2013 - 06.08.2014	434	БСП, ДПС
93	Георгій Близнашки	06.08.2014 - 07.11.2014	93	Незалежний
94	Бойко Борисов	07.11.2014 - 27.01.2017	812	Реформаторський блок, ГЕРБ, АБВ
95	Огнян Герджиков	27.01.2017 - 04.05.2017	97	Незалежний
96	Бойко Борисов	04.05.2017 – по т/ч		ГЕРБ, Об'єднані патріоти

Зусилля уряду щодо розвитку публічно-приватного партнерства підтримувалися зарубіжними інституціями та їх болгарськими партнерами. Так, весною 2011 року Європейським інститутом стратегії і політики було організовано суспільну дискусію щодо ППП та використання європейського досвіду в Болгарії. У виступах співзасновника цього інституту, автора вже названої нами монографії з цієї тематики професора Є. Кенева наголошувалося, що в умовах кризи публічно-

приватне партнерство може допомогти державі знизити витрати та поділити ризики з приватним сектором.

18 травня 2011 року Міністерство фінансів опублікувало проект Закону про публічно-приватне партнерство, обговорення якого набуло політичного характеру; зокрема, лунали зауваження опозиції щодо ініціювання прийняття цього закону з боку МВФ [14].

Огляд болгарської преси та інтернет-ресурсів тих років свідчить про наявність дискусії щодо корисності

ППП та необхідності прийняття окремого закону. Так, у лютому 2012 року у промовистій публікації «Схема пограбування суспільства» журналіст І. Аладжев виступив проти розвитку публічно-приватного партнерства та прийняття окремого Закону про PPP, наголошуючи, що у Західній Європі PPP потерпіло фіаско. На його думку, найбільш істотним недоліком PPP є те, що у довгостроковій перспективі інфраструктура, побудована і підтримувана приватною компанією, коштуватиме для публічного сектора набагато дорожче, ніж якщо вона буде реалізована муніципалітетом. Він вважав, що PPP є основою для розвитку корупції, крім того, завжди існує можливість банкрутства приватного партнера (часто спровокована ним), що примушує публічний сектор брати на себе відповідальність [15].

Вже на етапі обговорення проекту у Народних зборах також тривала запекла дискусія. Так, незалежний депутат Г. Терзийський заявив, що «здається, що закон правила асистентка Гаррі Поттера. Взято дрібку із Закону про концесії, ще одну – від Закону про публічні закупівлі, одну – від Закону про публічне партнерство і все це включено до проекту Закону про публічно-приватне партнерство» [16].

Після прийняття Закону про публічно-приватне партнерство, який був введений у дію з 1 січня 2013 року, проводилася активна роз'яснювальна робота, як представниками публічної адміністрації, так і політичними партіями, що підтримували закон. Наприклад, у Варні таку дискусію організували представники партії ГЕРБ, наголошуючи на корисності закону для общин.

Закон про публічно-приватне партнерство [17] складався з 9 розділів (загальні положення; діяльність, що становить публічний інтерес, об'єкти та суб'єкти PPP; планування, звітність і публічність PPP; процедура здійснення PPP; укладення та реалізація договору про PPP; економічний баланс в угоді про PPP; оскарження та вирішення суперечок; особливі положення). Законом було передбачено розробку Національної програми публічно-приватного партнерства та Плану реалізації програми на 2014-2020 роки, а об'єктами радям доручалося доповнити програми реалізації планів розвитку общин розділом про PPP.

Метою закону визначалося сприяння розвитку надання високоякісних і доступних публічних послуг через ефективне використання публічних коштів; залучення приватних інвестицій, створення гарантій захисту публічних активів і ефективного управління публічними коштами при здійсненні PPP. При здійсненні закону повинні реалізуватися принципи публічності, прозорості, вільної і лояльної конкуренції, недопущення дискримінації, рівноправності та пропорційності.

Законом було внесено зміни до законів про державну власність, про інвестування, про держаний бюджет, про публічні фінанси, про державні закупівлі, а також до Цивільно-процесуального кодексу.

Одночасно із Законом вводилися у дію затверджені урядом Правила застосування Закону про публічно-приватне партнерство [18]. Правила публічно-приватного партнерства було прийнято і в общинах, де реалізовувалися відповідні проекти. Наприклад, радою общини Радомир такі правила прийнято у 2013 році [19], причому наголошувалося, що їх розроблено з урахуванням

зарубіжної практики та права ЄС, зокрема, використано: Зелена книга з PPP (2004); Комюніке Європейської Комісії (2005); Керівництво для успішного PPP Європейської Комісії (2003); Методичні рекомендації з PPP та Керівництво процесом реалізації PPP в секторах інфраструктури, підготовлені Міністерства фінансів.

У підготовленому вже у 2014 році урядом П. Орешарського проекті закону про відміну Закону про публічно-приватне партнерство вказувалося, що в останньому застосовано обмежений підхід до сфери регулювання, передбачено складний підхід до планування й здійснення PPP. Зазначалося, що він відповідає принципам, але не враховує практики здійснення PPP в країнах ЄС, а також недостатніми є стимули для партнерів, не виписані критерії включення проектів до стратегічних регіональних документів, немає вимоги щодо формування реєстру проектів PPP. Крім того, недостатньо розробленими були підзаконні нормативно-правові акти. Тому пропонувалося одночасно з відміною цього закону внести зміни і доповнення до законів про державну власність, про об'єктивну власність, про концесії, про фізичне виховання та спорт.

Справедливості ради варто зазначити, що й науковцями цей закон визнавався невдалим і критикувався через невідповідність європейській практиці (зокрема, в країнах ЄС прийнято створення спеціального органу регулювання PPP – дирекції чи агентства, які акумулюють досвід, організують методичну допомогу, створюють бази даних, готують проекти змін до нормативно-правових актів тощо), вузьку сферу регулювання, недостатні гарантії для бізнесу та ін.

Показовою є суперечлива оцінка ситуації, що була надана під час бурхливих дебатів у парламенті у червні 2014 року перед голосуванням за пропозицію про відміну Закону [20]. Так, у виступі депутата М. Микова (Коаліція «За Болгарію») Закон про публічно-приватне партнерство названий мертвонародженим, непрацюючим і типовим прикладом прагнення до надмірної регуляції. П. Шопов (Коаліція «Атака») назвав цей Закон антиконституційним, спрямованим на розкрадання державного майна. У той же час, С. Маджарова (Громадяни за європейський розвиток Болгарії - ГЕРБ) відзначила, що закон був потрібен і міг бути ефективним і лише невиконання Радою Міністрів передбаченої в Законі розробки підзаконних нормативно-правових актів та її байдужість призвели до проблем. На думку Е. Радева (ГЕРБ), Закон про державно-приватне партнерство підвищив рівень публічності прийняття рішень і поклав край розкраданню як державної, так і комунальної власності, яке мало місце в попередньому десятилітті.

Тривали й дискусії в рамках вирішення економічних проблем. Наприклад, відбулося кілька значних заходів у рамках національної кампанії «Так! - болгарській економіці». Теми дискусій стосувалися змін законодавства, які б сприяли PPP, проектів за європейською участю та альтернативним джерелам фінансування.

Втім, й зміни до Закону про публічно-приватне партнерство, які було внесено у лютому 2016 року, викликали бурхливу дискусію. Так, в оглядовій публікації у липні 2016 року можливість відміни Закону про PPP та прийняття нового Закону про концесії оцінювалася як підрив основ Третьої болгарської держави [21]. На думку учасника дискусій О. Грифоновна, новий закон дозволить

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

приватним корпоративним концесіонерам колонізувати общини; він суперечить документам ЄС, оскільки звужує простір ППП. Критично оцінили законопроект й інші учасники дискусії. Зокрема, професор К. Петков відзначив загрозу остаточного переходу публічних ресурсів до приватного сектора, насамперед, іноземного та розкритикував спробу зведення публічно-приватного партнерства лише до концесій.

Гострі дискусії щодо проекту нового закону, внесеного 30 травня 2017 року Д. Кириловим та групою депутатів, відбулися у болгарському парламенті вже 1 червня. У змістовному обґрунтуванні законопроекту Дирекцією «Економічна та соціальна політика» наголошувалося, що він повністю відповідає документам ЄС і регулює загальний процес стратегічного планування, підготовки та виконання концесій на будівництво, концесій на послуги та концесій на використання. Вказувалося також, що перевагою нового закону є відсутність необхідності у прийнятті нормативних актів щодо його реалізації [22].

У листопаді 2017 року Народні Збори Республіки Болгарія в останні дні своєї роботи прийняли новий Закон про концесії, який увійшов в дію з 1 січня 2018 року [23]. Новим Законом було відмінено дію Закону про концесії (2006) та Закону про публічно-приватне партнерство (2013) і внесено зміни до низки інших нормативно-правих актів. Вже в наступні дні відбулися протести проти введення цього закону в дію. Так, коаліція неурядових організацій та громадянські групи «За збереження природи в Болгарії» закликали Президента Р. Радева накладати на Закон вето та організували протести біля Адміністрації Президента. Отже, п'ять років (з 1 січня 2013 р. до 31 грудня 2017 р.) ППП в Болгарії регулювалося Законом про публічно-приватне партнерство, який критикувався як під час обговорення проекту, так і після його прийняття. Відміна Закону супроводжувалася акціями як на підтримку, так і проти.

Аналіз свідчить, що, з одного боку, в Болгарії як на урядовому рівні, так і громадській та бізнесом усвідомлюється необхідність розвитку ППП. Зокрема, на організованій у вересні 2018 року Міністерством

регіонального розвитку і благоустрою міжнародній конференції «Можливості й перспективи розвитку публічно-приватного партнерства» за участю представників міжнародних структур, болгарської адміністрації та вчених наголошувалося на значущості ППП для реалізації важливих для суспільства інфраструктурних проектів (магістралі, тунелі, мости, зупинки транспорту тощо), на будівництво яких не вистачає державних коштів та фінансування з проектів ЄС. Важливо, що у виступі заступника міністра В. Йовева йшлося про потрійне партнерство: між державою і общинами, з одного боку, та бізнесом, з іншого. Наголошувалося на перспективі залучення в рамках ППП й іноземних компаній. У виступі експерта ООН Т. Бунічі вказувалося на готовність представників Економічної комісії по Європі ООН сприяти відбору найбільш ефективних проектів в Болгарії та залученню коштів, як це вже робилося у багатьох країнах, у тому числі, і в Україні. Приватний сектор розглядався при цьому як донор коштів. Наголошувалося на зв'язку ППП з довгостроковим плануванням, підготовці партнерів до ризиків та ефективним використанням експертних можливостей приватного сектору. Робився висновок про важливість вивчення та врахування наявного іноземного та вітчизняного досвіду [24].

Новий Закон про концесії регулює таку форму публічно-приватного партнерства, за якої господарюючий суб'єкт здійснює будівельні роботи або надає публічні послуги через концесію на будівництво чи концесію на послуги. Види концесій, залежно від їх об'єкта, поділяються на три групи: концесія на будівництво, концесія на послуги та концесія на використання державної або комунальної власності. Останній вид концесії передбачає, що орган публічної адміністрації надає суб'єкту економічної діяльності право здійснювати певну господарську діяльність з об'єктом, який є державною або муніципальною власністю. Концесіонер сплачує концесійний збір і зобов'язується виконати інвестиційну програму, яка забезпечує обслуговування об'єкта в експлуатаційній придатності.

Таблиця 2

Визначення публічно-приватного партнерства у нормативно-правових актах та методичних матеріалах органів публічної адміністрації Республіки Болгарія

Джерело	Рік	Визначення
Методически указания за публично-частно партньорство : Министерството на финансите	2009 2013	Тривале співробітництво між публічними організаціями і приватними суб'єктами з метою швидкого, якісного і результативного надання публічних послуг шляхом оптимального розподілу ресурсів, ризиків та винагород.
Закон за публично-частното партньорство	2012	Тривале договірне співробітництво між одним чи більше публічними партнерами, з одного боку, і одним чи більше приватними партнерами, з іншого боку, яке спрямоване на реалізацію публічних інтересів з метою якісного використання вкладених публічних коштів та розподілу ризиків між партнерами, яке здійснюється на умовах, визначених цим законом.
Закон за концесииите	2017	(1) Цей закон регулює публічно-приватне партнерство, за якого господарюючий суб'єкт здійснює будівництво або надає послуги на основі наданої публічним органом концесії на будівництво або концесії на послуги. (2) Цей Закон також регламентує умови надання концесії на користування об'єктами, публічною державною або публічною комунальною власністю.

Метою закону є забезпечення розвитку якісної та доступної інфраструктури та публічних послуг через партнерство між державними органами та приватними структурами; задоволення суспільних потреб шляхом залучення приватних інвестицій у будівництво та надання якісних публічних послуг; забезпечення ефективності і результативності використання державних коштів і коштів з європейських структурних та інвестиційних фондів і програм; забезпечення економічної ефективності в управлінні державною власністю для захисту інтересів громадян і суспільства. Відповідно до пункту 2 статті 39 Закону про концесії, міністр фінансів здійснює державну політику щодо ефективного та результативного використання державних коштів при плануванні та виконанні концесій.

Вивчення нормативно-правових актів Республіки

Болгарія (табл. 2) та наукових досліджень болгарських учених (табл. 3) свідчить про наявність уніфікованого офіційного визначення та різних підходів до тлумачення поняття «публічно-приватне партнерство» у наукових публікаціях. Проте у новому Законі про концесії визначення понять «концесія» та «публічно-приватне партнерство» подано лише через опис їх функцій, а у змінах до інших законів поняття «ППП» замінено поняттям «концесії».

Як помітно з визначення ППП в офіційних матеріалах, у них наголошується на кількох ключових елементах: довготривале співробітництво між публічним та приватним партнерами; фінансування проекту приватним партнером; оптимальний розподіл ресурсів, ризиків та винагород.

Таблиця 3

Визначення публічно-приватного партнерства у публікаціях болгарських науковців

Автор	Джерело	Рік	Визначення
Марчева Д.	Публічно-частно партнерство (адміністративно-правні аспекти) : Автореферат на дисертація за придобиване на образователна и научна степен «Доктор по право»	2010	Всяке тривале, договірно встановлене співробітництво між одним чи більше публічними партнерами і одним чи більше приватними партнерами, яке спрямоване на реалізацію публічних інтересів
Славова М.	Форми за реалізоване на публічно-частните партнерства (ПЧП). Ползи от ПЧП	2009	Співпраця між публічним і приватним секторами, за якої приватний сектор бере участь у реалізації щонайменше трьох фаз життєвого циклу проекту
Карова З.	Възможности за реалізоване на публічно-частни партнерства на местно ниво	2009	Тривала договірна співпраця між публічною стороною і приватним партнером для здійснення/відновлення/підтримки надання послуги
Аладжев І.	Схема за ограбване на обществото	2012	Довгострокова мобілізація приватного капіталу і специфічного «ноу-хау» на основі конкретного договору про фінансування та здійснення суспільно-важливих проектів чи діяльності в публічній сфері без формальної зміни власності.
Бойков А.	Публічно-частно партнерство като метод за предоставяне на качествени публични услуги : Автореферат на дисертационен труд за придобиване на образователната и научна степен «доктор» по научна специалност «Организация и управление извън сферата на материалното производство»	2015	Успішний метод, завдяки якому здійснюється необхідне фінансування й поділ ризику з приватним партнером при наданні публічних послуг

Сьогодні у Болгарії продовжується дискусія щодо шляхів зростання економіки та вирішення соціальних питань. Так, відомий своїми критичними публікаціями з питань економічного розвитку та реалізації проектів ППП економіст О. Трифонов в одній зі своїх публікацій звертає увагу на низький рівень надій болгар на успішний розвиток. На його думку, для цього є кілька причин, серед них: непрозоре, неаргументоване виділення державних коштів для субсидій чи збільшення капіталу приватних структур; низький рівень бачення урядом перспектив розвитку економіки держави; погане управління публічними ресурсами та публічною власністю; високий

рівень корупції тощо. Вказувалося, зокрема, на необхідність розвитку державно-приватного партнерства у науковій сфері, що не може здійснюватися через концесії, а відміна Закону про державно-приватне партнерство порівнюється автором з легальним саботажем [25].

ВИСНОВКИ

Вивчення болгарського досвіду публічно-приватного партнерства свідчить, що це об'єктивний процес, який має певні традиції у багатьох країнах світу, але активізований лише у наші дні. Підготовка до вступу в ЄС та можливість отримувати фінансову підтримку й інші

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

ресурси сприяють розвитку економіки, вирішенню соціальних та культурних проблем, що полегшується завдяки розвитку ППП.

На нашу думку, публічно-приватне партнерство можна охарактеризувати як соціальну інновацію, інституційне та організаційне поєднання ресурсів публічного сектору і бізнесу з метою реалізації суспільно важливих проектів, спрямованих на розвиток об'єктів інфраструктури, що традиційно відносяться до компетенції держави, шляхом залучення ресурсів приватного сектору (коштів, знань, технологій тощо) на основі угоди та чіткого розподілу відповідальності, ризиків і вигоди.

Зважаючи на широку участь у ППП не лише державних органів та бізнесових структур, а й органів місцевого самоврядування та інституцій громадянського суспільства доцільно замість прийнятого в Україні терміну «державно-приватне партнерство» вживати більш широке поняття «публічно-приватне партнерство», як це прийнято в країнах ЄС.

Розглядаючи ППП як позитивний процес, який поглиблюється й позитивно впливає як на державу, так і на бізнес та громадянське суспільство, водночас маємо пам'ятати й про можливі недоліки, які можуть бути наслідком складнощів процедури, правової невизначеності, впливу людського фактора тощо.

Досвід Болгарії свідчить про необхідність врахування думки громадськості та бізнесу при розробці нормативно-правових актів з метою уникнення їх надмірної складності, впровадження зайвих вимог, визначення занадто вузьких рамок дій та інше. Важливими при нормуванні публічно-приватного партнерства є питання запобігання корупції. На думку болгарських вчених, пріоритетним у сфері дослідження ППП залишаються такі напрями: координація публічно-приватних інтересів, зважаючи на обмеженість ресурсів, глобалізацію та лібералізацію економіки; кооперування публічних органів з дрібними та середніми підприємствами; баланс економічних, соціальних та екологічних цілей; аналіз прикладів успішних та невдалих проектів з метою врахування їх результатів на практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про схвалення Концепції розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013–2018 рр. [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України 14 серпня 2013 р. № 739-р. / Законодавство України : [веб-сайт Верховної Ради України]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2013-%D1%80>.

2. Рудейчук С. В. Сутність та характеристики публічно-приватного партнерства в Україні: обліковий вимір / С. В. Рудейчук // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. - 2018. - Вип. 2 (40). - С. 54-58.

3. Сімак С. В. Засади інституційного забезпечення державного управління в сфері публічно-приватного партнерства в Україні / С. В. Сімак // Наукові праці. Державне управління. - 2016. - Т. 267. № 255. - С. 147-151.

4. Public Private Partnerships in the EU: Widespread shortcomings and limited benefits : Special Report / European Court of Auditors. - 2018. - № 9. - 79 с.

5. Закон за концесии от 2006 г. [Електронний ресурс] : № 36 від 02.05.2006 р. - Режим доступу: <http://lex.bg/laws/ldoc/2135523562>.

6. Методически указания за публично-частно партньорство / Министерство на финансите. - София, 2006. - 30 с.

7. Правна уредба на публично-частните партньорства / Център за изследване на демокрацията. - София, 2007. - 70 с.

8. Методически указания за публично-частно партньорство / Министерство на финансите. - София, 2009. - 85 с.

9. Кънев Е. Публично-частно партньорство. Принципи, модели и политики за частно предлагане на публични услуги / Е. Кънев. - София : Издателство «Изток-Запад», 2011. - 160 с.

10. Марчева Д. Д. Публично-частно партньорство (административноправни аспекти) : автореферат на дисертация за придобиване на образователна и научна степен «доктор по право» / Д. Д. Марчева. - София, 2010. - 33 с.

11. Карова З. Възможности за реализиране на публично-частни партньорства на местно ниво [Електронний ресурс] / З. Карова. - Режим достпу: <http://ppp.burgas.bg/uploads/500d65e664529db2fa840716ed63506b.pdf>.

12. Лазарова Д. Предимствата на публично-частното партньорство [Електронний ресурс] / Д. Лазарова, Н. Шумарова. - Режим достпу: https://www.dnevnik.bg/biznes/2010/03/21/876580_predimstvata_na_publichno-chastnoto-partnyorstvo.

13. Проф. Светлин Танчев: В условията на криза е необходимо публично-частно партньорство [Електронний ресурс] / Stara Zagora.org. - Режим достпу: <https://novini.stara-zagora.org>.

14. Плюсове и минуси на проектозакона за публично-частното партньорство [Електронний ресурс] // euinside. - Режим достпу: <http://www.euinside.eu/bg/news/public-private-partnership-in-bulgaria>.

15. Аладжев И. Схема за ограбване на обществото [Електронний ресурс] / И. Аладжев // Дума. - 7 февруари 2012. - Режим достпу: <https://duma.bg/shema-za-ograbvane-na-obshtestvoto-n26488?go=news&p=list&categoryId=2>.

16. Асистентката на Хари Потър писала Закона за публично-частните партньорства [Електронний ресурс] // Pariteni.bg. - Режим достпу: <https://www.pariteni.bg/?tid=40&oid=170097>.

17. Закон за публично-частното партньорство [Електронний ресурс] : Закон № 45 від 15 червня 2012 р. // Режим достпу: <https://www.mrrb.bg/bg/zakon-za-publichno-chastnoto-partniorstvo/>.

18. Правилник за прилагане на Закона за публично-частното партньорство [Електронний ресурс]. - Режим достпу: <http://nu.raabebg.com/pravilnici/pravilnik-za-prilagane-na-zakona-za-publichno-chastnoto-partniorstvo>.

19. Наредба за публично-частно партньорство : Решение № 195 от 29.11.2013 г., на ОбС Радомир. - Радомир, 2013. - 18 с.

20. Народно събрание на Република България. Сто двадесет и трето заседание [Електронний ресурс] : 5 юни 2014 г. - Режим достпу: <https://www.parliament.bg/bg/plenary/ns/50/ID/4983>.

21. Новият закон за концесии е взрив в основите на Третата българска държава [Електронний ресурс] / Атака. Национален информационен портал. - Режим достпу: <http://www.zona-news.com/displaynews/107324>.

22. Законопроект за концесииите, № 754-01-13, внесен в Народното събрание от Данаил Кирилов и група народни представители на 30.05.2017 г. [Електронний ресурс] / Народно събрание на Република България. - Режим достępu: <https://www.parliament.bg/bg/parliamentarycommittees/members/2589/standpoint/ID/6656>

23. Закон за концесииите [Електронний ресурс] : Закон № 96 від 1 грудня 2017 р. - Режим достępu: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2137178490>.

24. Конференция «Възможности и перспективи за развитие на публично-частното партньорство» [Електронний ресурс] / Stroiteli.bg. - Режим достępu: <https://www.stroiteli.bg/konferentsiya-vazmozhnosti-i-perspektivi-za-razvitie-na-publichno-chastnoto-partnorstvo/>

25. Трифонов А. 2019 ще мига в жълто [Електронний ресурс] / А. Трифонов. - Режим достępu: <http://trifonovval.blogspot.com/2019/01/2019.html>

REFERENCES

1. Pro skhvalennya Kontseptsiiyi rozvytku derzhavno-privatnoho partnerstva v Ukraini na 2013–2018 rr. [Elektronnyy resurs] : rozporiadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy 14 serpnya 2013 r. № 739-r. / Zakonodavstvo Ukrainy : [veb-sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy]. - Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2013-%D1%80>.

2. Rudeychuk S. V. Sutnist' ta kharakterystyky publichno-privatnoho partnerstva v Ukraini: oblikovyy vymir / S. V. Rudeychuk // Problemy teorii i metodolohiyi bukhhalters'koho obliku, kontrolyu i analizu. - 2018. - Vyp.2 (40). – S. 54-58.

3. Simak S. V. Zasady instytutsiynoho zabezpechennya derzhavnoho upravlinnya v sferi publichno-privatnoho partnerstva v Ukraini / S. V. Simak // Naukovi pratsi. Derzhavne upravlinnya. – 2016. - T. 267. № 255. - S. 147-151.

4. Public Private Partnerships in the EU: Widespread shortcomings and limited benefits : Special Report / European Court of Auditors. - 2018. - № 9. - 79 s.

5. Zakon za kontsesyyte ot 2006 h. [Elektronnyy resurs]: № 36 vid 02.05.2006 r. - Rezhym dostupu: <http://lex.bg/laws/ldoc/2135523562>.

6. Metodichesky ukazaniya za publichno-chastno partn'orstvo / Mynysterstvo na fynansyte. – Sofyya, 2006. – 30 s.

7. Pravna uredba na publichno-chastnyte partn'orstva / Tsent'r za yzledvane na demokratsyyata. - Sofyya, 2007. - 70 s.

8. Metodichesky ukazaniya za publichno-chastno partn'orstvo / Mynysterstvo na fynansyte. - Sofyya, 2009. – 85 s.

9. K'nev E. Publichno-chastno partn'orstvo. Pryntsyipy, modely u polytyky za chastno predlahane na publichny usluhy / E. K'nev.- Sofyya: Yzdatelstvo «Yztok-Zapad», 2011.- 160 s.

10. Marcheva D. D. Publichno-chastno partn'orstvo (admynstrativnopravny aspekty): avtoreferat na dysertatsyya za prydobyvane na obrazovatelna y nauchna stepen «doktor po pravo» / D. D. Marcheva. – Sofyya, 2010. – 33 s.

11. Karova Z. V'zmozhnosti za realizyryane na publichno-chastny partn'orstva na mestno nyvo [Elektronnyy resurs] / Z. Karova. - Rezhym dostupu: <http://ppp.burgas.bg/uploads/500d65e664529db2fa840716ed63506b.pdf>

12. Lazarova D. Predymstvata na publichno-chastnoto partn'orstvo [Elektronnyy resurs] / D. Lazarova, N. Shumarova. - Rezhym dostupu: https://www.dnevnik.bg/biznes/2010/03/21/876580_predimstvata_na_publichno-chastnoto_partnyorstvo.

13. Prof. Svetlyn Tanchev: V uslovyata na kryza e neobkhodno publichno-chastno partn'orstvo [Elektronnyy resurs] / Stara Zagora.org. - Rezhym dostupu: <https://novini.stara-zagora.org>.

14. Plyusove y mynusy na proektzakona za publichno-chastnoto partn'orstvo [Elektronnyy resurs] // euinside. - Rezhym dostupu: <http://www.euinside.eu/bg/news/public-private-partnership-in-bulgaria>.

15. Aladzhev Y. Skhema za ohrabvane na obshchestvoto [Elektronnyy resurs] / Y. Aladzhev // Duma. - 7 february 2012. - Rezhym dostupu: <https://duma.bg/shema-za-ograbvane-na-obshtestvoto-n26488?go=news&p=list&categoryId=2>.

16. Asystentkata na Khary Pot'r pysala Zakona za publichno-chastnyte partn'orstva [Elektronnyy resurs] // Rariteni.bg. - Rezhym dostupu: <https://www.pariteni.bg/?tid=40&oid=170097>.

17. Zakon za publichno-chastnoto partn'orstvo [Elektronnyy resurs] : Zakon № 45 vid 15 chervnya 2012 r. // Rezhym dostupu: <https://www.mrrb.bg/bg/zakon-za-publichno-chastnoto-partniorstvo/>.

18. Pravylnyk za prylahane na Zakona za publichno-chastnoto partn'orstvo [Elektronnyy resurs]. - Rezhym dostupu: <http://nu.raabebg.com/pravilnici/pravilnik-za-prilagane-na-zakona-za-publichno-chastnoto-partnorstvo>.

19. Naredba za publichno-chastno partn'orstvo : Reshenye № 195 ot 29.11.2013 h., na ObS Radomyr. - Radomyr, 2013. - 18 s.

20. Narodno s'branye na Republyka B'lharyya. Sto dvadeset y tredo zasedanye [Elektronnyy resurs] : 5 yuny 2014 h. - Rezhym dostupu: <https://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ns/50/ID/4983>.

21. Novyyat zakon za kontsesyyte e vzryv v osnovyete na Tretata b'lharska d'rzhava [Elektronnyy resurs] / Ataka. Natsyonalen ynformatsyonen portal. - Rezhym dostupu: <http://www.zona-news.com/displaynews/107324>.

22. Zakonoproekt za kontsesyyte, № 754-01-13, внесен v Narodnoto s'branye ot Danayl Kyrylov y hrupa narodny predstavytely na 30.05.2017 h. [Elektronnyy resurs] / Narodno s'branye na Republyka B'lharyya. - Rezhym dostupu: <https://www.parliament.bg/bg/parliamentarycommittees/members/2589/standpoint/ID/6656>.

23. Zakon za kontsesyyte [Elektronnyy resurs] : Zakon № 96 vid 1 hrudnya 2017 r. - Rezhym dostupu: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2137178490>.

24. Konferentsyya «V'zmozhnosti y perspektyvy za razvytye na publichno-chastnoto partn'orstvo» [Elektronnyy resurs] / Stroiteli.bg. - Rezhym dostupu: <https://www.stroiteli.bg/konferentsiya-vazmozhnosti-i-perspektivi-za-razvitie-na-publichno-chastnoto-partnorstvo/>.

25. Tryfonov A. 2019 shche myha v zh'ltto [Elektronnyy resurs] / A. Tryfonov. - Rezhym dostupu: <http://trifonovval.blogspot.com/2019/01/2019.html>.

Стаття надійшла до редакції 16.12.2018 р.